

TANIL BORA • Demirel

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. İstanbul Erkek Lisesi'ni ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1984-88 arasında haftalık haber dergisi *Yeni Gündem*'de gazetecilik yaptı. 1988'den beri İletişim Yayınları'nda araştırma-inceleme dizisi editörüdür. O zamandan beri kitap çevirmenliğiyle de meşguldür. 1993'ten 2014'e kadar üç aylık sosyal bilimler dergisi *Toplum ve Bilim* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1989'dan beri düzenli yazdığı aylık sosyalist kültür dergisi *Birikim*'in 2012'de yayın koordinatörlüğünü üstlendi.

Ağırhklk çalışma alanları, Türkiye'de siyasal düşünceler, özellikle sağ ideoloji ve milliyetçiliktir. Bu konularda yayımlanmış kitapları: *Devlet Ocak Dergâh - 1980'lerde Ülkücü Hareket* (Kemal Can'la birlikte - İletişim Yayınları, 1991), *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (Birikim Yayınları, 1995), *Türk Sağının Üç Hali* (Birikim Yayınları, 1998), *Devlet ve Kuzgun - 1990'lardan 2000'lere MHP* (Kemal Can'la birlikte - İletişim Yayınları, 2004), *Medeniyet Kaybı - Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar* (Birikim Yayınları, 2006), *Türkiye'nin Linc Rejimi* (Birikim Yayınları, 2008), *Sol, Sinizm, Pragmatizm* (Birikim Yayınları, 2010), *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasal İdeolojiler* (İletişim Yayınları, 2017), *Zamanın Kelimeleri* (Birikim Kitapları, 2018).

İletişim Yayınları 3301 • Biyografi Dizisi 39

ISBN-13: 978-975-05-3507-9

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

DİZİN Berkay Üztüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TANIL BORA

Demirel

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
Sunuş - ve Sonuç	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
Köy Çocuğu	13
İslâmköy 13 / Aile 14 / Köylülük felsefesi 16 / Dindarlık 20 / Okul 22	
İKİNCİ BÖLÜM	
Mühendis	29
Uyaroğlu 30 / Amerika 35 / Nazmiye Hanım 37 / Su müdürü 43 / Mühendis <i>ethos</i> 'u 52 / Su ontolojisi 57 / 27 Mayıs - Plancı teğmen 63	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İkbal	67
Morrison 67 / Siyasete giriş 69 / Genel başkan 75 / Mason 79 / Başbakan 84 / "Enerjik ve sempatik" 89 / "Parti olayı" - "Demirel partisi" 95 / Klientalizm 103 / Vesayet ve Bayar 104 / Paşalarla alâkadar 107 / Milli irade 114 / Milliyetçilik 120 / Kalkınma - "Sabırsız idealizm" 125 / "Türkiye'nin dünyayla alâkası" 136 / "Göğsünü gere gere Müslümanım demek..." 145 / Anti-komünizm 152 / Karikatür 159 / '68' ve liberal moment? 161 / Üslûbu, tarzı, huyu-suyu, meşrebi 172 / Siyaset: Strateji ve sanat 184	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İdbar.....187

Sağda bölünme 187 / Yolsuzluk suçlamaları ve *Günaydın* kavgası 198 /
"Fors majör hali" 201 / 12 Mart - ve çifte söylem 205 / Cülûs'a
karşı 218 / Ara rejimden çıkışa doğru 223

BEŞİNCİ BÖLÜM

Cepheci.....229

İlk defa muhalefette 229 / Milliyetçi Cephe 237 / Kendi sağı:
İslâmcılar ve milliyetçiler 252 / "Ben, milliyetçiyim." 263 / "Lalü
ebkem bir ülke..." 274 / "Allende-Büllende" 279 / "Fevkalade hal
hükümeti" 291 / 24 Ocak kararları 305 / Darbeye doğru 311

ALTINCI BÖLÜM

Ufûnet.....319

"Basıldık!" 320 / Güniz Sokak - *Yarı-kamusal* siyaset 322 /
Yeni anayasa - "Başına geleni alkışlamak suretiyle ondan kurtulmayı
düşünmek..." 331 / Yeni partiler 334 / Zincirbozan kafesi 338 /
Liberal-demokrat 344 / "G gününe hazırlık" 354 / Özal -
"Bıraktığım yerde akıllıydı" 360 / Mezara sığmamak 362

YEDİNCİ BÖLÜM

Phoenix.....369

"12 Eylül'ü tartışmam" 369 / Özal'la cenk 371 / Ekonomi:
İyi - iyi değil / Sosyal liberal 378 / Parti ve imaj 382 / İrtica
derdi 389 / Muhalif 393 / Geri dönüş 395 / Kürt realitesi 405 /
Cumhurbaşkanlığı 412 / "Big survivor" 420

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Devlet Fikrinin Adamı.....423

Number 1 423 / Devlet adamı 436 / Kürt meselesi 446 /
Türkçü 460 / "Türkiye'ye dost lazımdır" 473 / Çiller 479 /
28 Şubat 483 / Uzatmalar 501

DOKUZUNCU BÖLÜM

Emekli.....511

"Ne içinde, ne dışında..." 511 / Güniz Sokak'ta 515 /
"Jakoben"? 518 / AKP iktidarı karşısında 528 / Erdoğan
tartışında 532 / Ölümü 541 / Külliye 545

KAYNAKÇA.....553

DIZIN.....567

TEŞEKKÜR

Bu kitap çalışmasında da arkadaşlarımdan aldığım cömert destekten ötürü çok şanslıydım.

Cemalettin Canlı ve Emrah Özen, seri halde tedarikçilik yaptılar. Uzun süre uğraşıp erişemediğim bazı kaynakları, Onur Aydemir, Mehmet Soy-sal ve Zafer Yılmaz sayesinde temin ettim. Şükrü Aslan, Emre Can Dağlıoğlu, Mehmet Ertan ve Süha Ünsal, kendi çalışma arşivlerinden yararlandır-dılar. Kaan Kenanoğlu ve Ozan Güler, bilmediğim kaynaklardan haberdar et-tiler. Polat Alpman, Ergun Aşçı, Funda Şenol Cantek, Özen Beltan Demir, Belgin Demirer, Fatih Doğan, Bağış Erten, Nilay Örnek, Aylin Tekiner, Mu-rat Toklucu, H. Bahadır Türk, Mustafa Ünal ve Aytaç Yıldız gözümden ka-çabilecek kitaplar, yazılar, videolar pasladılar. Mehmet Ö. Alkan ve Sinan T. Gülhan, 'sürpriz' malzemeler armağan etti. M. Celil Çelebi'den, ABD Dı-şişleri arşiv kayıtlarını edindim. Levent Cantek, deste deste karikatür yolla-dı. Orhan Koçak, bir ipucu verdi. Demirel'in 2011'de yaptığı uzun konu-şmanın videosunu, Başak Kaya ve İdil Su Karakayalı'ya borçluyum. Demi-rel'in TMMOB'deki bir 'özlük bilgisini' Kirami Kılınç vasıtasıyla öğrendim. Faruk Bildirici'ye bir-iki şey danıştım. Kemal Can, Tarık Çelenk, Hurici-han İslâmoğlu hoca ve Evren Sertalp, bazı görüşmelere aracılık ettiler. Sü-leyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi Müdürü Osman Siviloğlu ve Müze çalışanları, İslâmköy'deki belge-bilgi merkezinde rahat rahat çalış-mamı sağladılar.

İlhan Kuyucu, zengin fotoğraf arşivini sundu. Dr. Aylin Cesur, İlhan Ke-sici ve Erman Yerdelen'den Demirel'le ilgili anılarını dinledim. Mehmet Dül-ger, anılarının yanı sıra, analitik değerlendirmeleriyle katkıda bulundu.

Ümit Kıvanç, kapakta da yer alan Demirel heykeli ve “külliyesi” fotoğraflarını bahsetti.

Bütün ‘yüreklenidiciler’ adına Işık’ı anayım; bu işe girişmekteki son te-reddütlerimi o giderdi. Barış Bıçakçı, yüreklenidirmesini bazı bölümleri okuyarak pekiştirdi. Kirli çıkı hafızasıyla Hüseyin Baytürk kritik hatırlatmalar yaptı. Aksu, İlker Aytürk, Behçet Çelik ve Kerem Ünüvar tamamen okudular, hem biçimsel hem içeriksel önemli uyanılarda bulundular.

Aksu, zaten yüreklenidirmenin kendisi...

Çok, çok teşekkür ederim.

Sunuş - ve Sonuç

Demirel’le yetişen kuşaklardanım. Herhalde yüzlerce emsalim gibi, 15-16 yaşlarımda onun taklidini yapar, arkadaşlarımı güldürmeye çalışırdım. Sonraları Türkiye’de siyasal ideolojilerin cereyanlarıyla meşgul olmaya başlayınca, Demirel ilgim ciddileşti. Bir kere Demirel, Türk sağının analizi için vazgeçilmez bir malzemedir. Alper S. Aslandaş ile Baskın Bıçakçı’nın *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*’nde¹ otuza yakın madde, doğrudan Demirel’le ilgilidir. Türk sağının analizi kadar, Türkiye’de siyasetin dili, lehçeleri bakımından da Demirel’in vazgeçilmez bir memba olduğunun işaretidir bu. Demirel’in ‘kelamı’, sözcüsü, –özellikle benim gibi söz ve kelime meraklıları için– başlı başına dikkate şayandır. Onun neyi nasıl söylediğinde her zaman bir fark, bir kendine mahsus ilave, bir nükte yok mudur? Klişeler bile onun ağzında orijinaline, çıkış anlarına dönmüş gibidirler. Ki zaten birçok klişenin de mucididir.

Hüsamettin Cindoruk, “Ben Türkiye’nin en iyi Demirel doktoruyum. Demirel’i iyi bilirim,” diyor bir mülakatta.² Yine en yakınındakilerden İsmet Sezgin’in de gazeteci Cüneyt Arcayürek’e, “İkimiz de Süleyman Bey uzmanıyız,” dediğini biliyoruz.³ Demirel’i sadece iki-üç defa görüp konuşmuş olmakla birlikte, kamusal etkinliği ve ‘söz varlığı’ itibarıyla ben de bir Demirel uzmanı, bir ‘Demirelolog’ olduğumu iddia edebilirdim.

Nitekim 10 yıl kadar önce bir Demirel biyografisi yazmaya niyetlenmiş, ancak onun yerine –2017’de İletişim’den kitaplaşan– *Cereyanlar* çalışmasına girişmiştim. Derken bir de Murat Arslan, Demirel’le ilgili doktora tezini

1 İletişim Yayınları, 1995, 6. baskı 2021.

2 Yavuz Donat’ın 26 Temmuz 1993’te *Milliyet*’teki yazısından akt. Gaytancıoğlu, 2020: 273.

3 CA-13: 352.

kitaplaştırma önerisiyle İletişim Yayınları Ankara bürosuna ziyarete gelince, ona, “Yaktınız beni!” dedim, havlu attım.⁴ Eksik olmasın, Murat beni vazgeçmemem için teşvik etti. Evet, ‘tarihi’ şahsiyetler hakkında birden çok biyografi olmasında mahsur yok. Hem belli ki, bu Demirel birikimini bir şekilde bünyemden atmam gerekti.

*

Bu bir *siyasal* biyografidir. Tipik bir siyasal insan (*homo politicus*) olarak Süleyman Demirel’in siyasal faaliyeti kişisel hayatını da neredeyse örtmüş; hayatının siyaset-öncesi kısmı da siyasal anlatı tarafından kontrol altına alınmıştır. Buna rağmen mümkün ölçüde kişisel hayata da eğilmeye çalıştım.

Kitabın hacminin bir sebebi, Demirel’in siyasi ömrünün uzunluğudur. Kitabı bir düzlemde yakın dönem Türkiye siyasi tarihi olarak okuyabilirsiniz.

Hacmin büyüklüğünün asıl sebebi, Demirel’in sözlerine geniş yer vermemdir. 5 Kasım 2011’de CHP genel merkezinde düzenlenen Bülent Ecevit’i anma toplantısındaki konuşmasında Demirel, “Ben ne söylesem istismara çok müsaittir, benim tarihim budur,” demişti. Evet, Demirel’in tarihi, sadece istismara değil, istimale (kullanıma) müsait sözleridir. Başta da belirttim, Demirel’in söyleyiş tarzı, ‘özgün’, bazen de eğlencelik-hoş veya skandalinfiale sevk edici olmanın yanında, ima aralığı geniş bir söylem kurar. Yorum müsait olmaktan öte, yorum iştahını artırır. Evirip çevirince, anlam katları açılır. Uzun laflarının yanı sıra, *Demirel lakonizmi* diye bir şey vardır; kısa, vurucu, bazen çok yalın, kesip atan sözler. Bunlar da, kesip atuklarından çok fazlasını söylerler. Demirel sözlerini bolca aktarıırken, ‘geçerken’, söylem analizi denemeleri yaptım. Her halükârda söze-söyleyişe meraklı olanlara fayda sağlamışumdır diye umuyorum.

*

Süleyman Demirel, Türk sağının açığıdır. Milliyetçi-muhafazakâr, İslâmcı, liberal, devletçi vs. sağ söylemleri ortalaayan *merkez sağ* diye bir şey varsa, o açığıdır, Demirel’dir. O açığı *tarihseldir*, ekonomi-politik koşullarla, sınıf mücadeleleriyle, siyasal konumlanmalarla belirlenir ve değişir. Demirel’in ve merkez-sağ açığına siyasal seyrini izlerken, bu değişimi de görürüz.

Demirel’in uzun süre yakınında bulunmuş, kendisi de merkez sağ siyasette yer almış Mehmet Dülger, bu kitap için görüşürken merkez sağ siyaseti gayet latif bir tanımla “tutarsız olmaya hazır” diye tarif etti. Tutarsızlığa “hazır” –adeta *teşne* olmak–, Demirel’in özdeşleştirildiği ve genellikle oportünizm anlamında kullanılan pragmatizmin basit tanımı sayılabilir. Tamamen

4 Murat Arslan’ın Süleyman Demirel’i 2019’da İletişim’den çıktı, 2021’de 3. baskısını yaptı.

ilkesiz fırsatçılık demek olan oportünizm, hedeflerini imkânlarla ve koşullara uyarlama ve o koşullardan öğrenmeye hazır olma anlamındaki pragmatizmle aynı şey değil. Demirel, acar bir fırsatçıydı ve tutarsızlığa hazırdı, fakat bunu ne-olursa-olsun-iktidar oportünizmiyle değil, siyasal hedefini gerçekleştirme iradesine bağlı bir pragmatizmle yapıyordu.

O siyasal hedefi sanırım çok kabaca, modern bir kapitalist toplum ve parlamenter sistem sayesinde rıza üretim kabiliyeti yüksek bir ulus-devlet inşası, diye tanımlayabiliriz. Onun yaklaşık kırk yıllık siyasal hayatının krizleri, bu projenin yapısal krizleriyle doğrudan alakalıdır.

Pragmatizmin Osmanlı devletlû dilindeki karşılığı, “halin icabı”dır. Demirel, “halin icabına” bakıyordu ve devletlû bakış açısından bakıyordu. 12 Mart ara rejimi sırasında kendisini “Devlet fikrinin adamı” diye tanımlamıştı; bu tanımlı bir bölümün başlığı yaptım, kitap başlığı da olabilirdi. Demirel nazarında *devlet*, az evvel kabaca özetlediğim projenin daha da kaba, tek kelimelik özetidir.

Demirel’in hayat hikâyesi, onu cumhurbaşkanlığı döneminde, özellikle de 28 Şubat tecrübesinde “tarafsız” bir cumhuriyetçiye dönüşmüş görenlerin gözünde, *pikaresk* bir hikâyedir. (Alt sınıftan gelen “kötü” karakter, nice badirelerden geçip “düzgün” bir hayatı bulmuştur yani.) Aksi yönden bakanların gözünde ise, on yıllarca şampiyonu olduğu “milli iradeye” ihanetinin hikâyesidir – ki bu bakış açısından, 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerindeki tutumu da o ihanete delil addedilir.

Bence Demirel’in hayat hikâyesi, Devlet Aklı’nın kişiselleşmiş seyr-ü sülukudur. Devlet Aklı’nın –ki basitçe devletin hükümlerini ve bekasını temel ilke mertebesine koymak demektir–, refleksiyonunun, yani Devlet Aklı üzerine düşünmenin müstesna bir örneğidir. Demirel, devlet otoritesini rıza ve meşruiyet temelinde tesis etmenin etkin yolları üzerine sürekli *düşünmüş* bir siyasal aktördür; ona atfedilen “bilgelik” encâmı budur. Keza, kapitalist toplumun veya piyasa ekonomisinin istikrarla sürdürülebilmesinin icapları üzerine *düşünmüştür*; ‘sınıf-bilinçli’ bir siyasal aktördür. Onun sözlerine geniş yer vermemin nedeni, aynı zamanda, bu vafıdır.

Biyografilerde “Sonuç” beklentisinin yersiz olduğu kanısındayım. Yüzlerce sayfadan illâ bir “yani...” bekleyenler, bu kısa yorumu Sonuç yerine kabul buyursunlar.

*

Kaynaklarla ilgili bir not...

Demirel’le doğrudan ya da dolaylı ilgili konular dışında fazla atıfta bulunmadım, kaynaklar çok fazla sayıda olduğundan, kaynakçayı şişirmek istemedim.

Kaynaklar arasında iki ayrı bölüm var. Bu bölümlerden biri Demirel'in kendi yazdıkları-söyledikleri. Diğeri, gazeteci Cüneyt Arcayürek'in 21 cilt kitabı. Bu kitaplarla ilgili bir açıklama notu düşme gereği duyuyorum. Arcayürek, Demirel'in "aile gazetecisi" sayılır; 1960'lardan 2000'lere, Demirel'e hep çok yakın olmuştur. Hatta dönem anı-izlenimlerini içeren kitaplarında, bilfiil Demirel'in görüş ve "savunmalarını" ona dikte ettiğini düşünenler vardır.⁵ Yer yer böyle olabilir; bu kitaplarda yer yer de biraz Arcayürek'in gönlüne göre konuştuğunu zannediyorum. Arcayürek de bazen Demirel'e bir şeyleri fazladan 'vurgulamış' olabilir. Cumhurbaşkanlığı döneminde Arcayürek'in başdanışmanı olarak kaleme aldığı tanıklıklar hakkında, Demirel bir nevi mahremiyet ihlali şikâyetinde bulunmuştu. 23 Aralık 2001'de Star TV'de Ümit Aslanbay'a, şunları söylemişti: "Söylediğim şeylerin çoğunu ben hatırlamıyorum. Söyledim mi söylemedim mi hatta çoğunu bile hatırlamıyorum... Müzevirlik... suistimal... Ama insanın bin hali var. Ufûnet dolu olduğu zaman olur, canının sıkıldığı zaman olur. Şu olur, bu olur."⁶ Tabii, olur. Arcayürek'in sohbet aktarımlarını bütün bu şüpheleri gözetererek okumakta fayda vardır. Ufûnetle söylenenlerin de bir hakikati olduğunu göz ardı etmeden!

Son olarak, *yazım biçimiyle ilgili not...* Çift tırnak içine alınan sözler alınırdır; tek tırnak içine alınanlar benim vurgularımı veya ironi sinyallerini belirtir. Köşeli parantezler, kendi açıklama notlarımdır.

Akçakoca ve Ankara, Nisan 2023

5 Kahraman, 1998: 136.

6 CA-17: 11.

Köy Çocuğu

Ekonomist ve siyasetçi İlhan Kesici, 1994'te damat olduğu Demirel ailesinin 1920'lerdeki konumunu, iki yanlı bir toplumsal *ethos* içinde tarif eder: Yoksullar ama muhitlerinde muteberdirler; eşzamanlı olarak hem fukaralığı hem itibarı biliyorlardır.¹ Demirel, büsbütün 'ezik' de olmayan bir mahrumiyet içinde yetişmiştir. Yetiştirme şartlarını asıl belirleyense, şüphesiz köylüktür...

İslâmköy

1970'lerin başında, Süleyman Demirel'in sallantıdaki siyasi itibarını onarma çabasına adanmış bir 'çalışmada', onu "Isparta'nın çıkardığı 6. başbakan" diye anarlar. İlk beşi, Isparta dolaylarında doğmuş Osmanlı sadrazamlarıdır.² Öyle veya böyle, bir *kut* silsilesine bağlama, onu önemli bir yerin yerlisi olarak gösterme çabası.

Kardeşi Şevket Demirel de, 2015'te yayımladığı bir kitapta, doğup yetiştikleri beldenin, İslâmköy'ün üzerine, tâ Etiler'e, Frigler'e kadar uzanan bir 'kademlik' hâlesi kondurur.³ Süleyman Demirel'in kendisi, "Grek, Roma arkasından Türk-İslâm Medeniyetinin bütün eserleri" ile "Anadolu Medeniyetlerinin bütün izlerinin" görüldüğü bir yer olarak anlatır İslâmköy'ü. "Selçuk beyidir. Sultan Keykubat'ın atabeylerindendir," diye andığı Ertokuş

1 İlhan Kesici'yle görüşme.

2 Koca Haydar Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Halil Hamid Paşa, Hacı Seyyid Ali Paşa, Hüseyin Avni Paşa. Oral, 1973: 9-10.

3 Demirel, 2015: 51.

Bey'i: "Bizim doğup büyüdüğümüz bu bölgede Ertokuş Bey'in vurduğu mühür hâlâ itibarını muhafaza eder."⁴ Burdur Gölü'nün kuzeydoğusunda kurulu İslâmköy'ün bağlı bulunduğu, 2,5 km mesafedeki Atabey ilçe merkezi de adını, bu havaliyi fetheden Antalya subaşı Ertokuş Bey'in unvanından ("atabeg") almış zaten. 6. yüzyıl ortalarında Doiantos adıyla bilinen İslâmköy, en geç 1912'den beri bu adı taşıyor.⁵ 20. yüzyılın ilk on yıllarında, tütün, afyon, gül yetiştirerek kıt kanaat geçinen bir belde...

Demirel'e dair biyografik anlatılar ise, onun önemsiz bir yerden, Tanrı'nın unuttuğu bir yerden çıktığını söyler bize. 1 Kasım 1924'te, Cumhuriyet'in ilanından tam 1 yıl 2 gün sonra doğan bu köylü çocuğunun ikbali, "Cumhuriyet'in eseri" sayılır hep. Yoksulluk ve mahrumiyetten, hiçlikten, Cumhuriyet kurumları süzüp çıkarmıştır onu. Kendisi de hikâyesini hep böyle anlatır...

Aile

1977'de CHP milletvekili Ali Nejat Ölçen Meclis'te Demirel'in Yugoslavya'dan göç etmiş bir ailenin çocuğu olduğunu söyleyecek, sağ parti milletvekilleri bu sözlere büyük tepki gösterecek; Demirel, Yugoslavya'dan gelmiş olmanın hiç kimse için bir "nakise" (eksiklik) olmadığını ekleyerek yalanlayacaktır.⁶ (Bu konuya Üçüncü Bölüm'de döneceğiz.) Ailenin soyağacında bir Voyvadaoğulları dalı var; Süleyman Demirel'in kardeşi Şevket Demirel'in yayımladığı azametli soy ağacı şeması, bu dalı 1770 doğumlu Voyvada Hasan dededen geriye doğru uzatır.⁷

Ailenin Hacıpaşalar ve Dolaksızoğlu adıyla anıldığına dair anlatımlar var.⁸ Hemşerileri Soyadı Kanunu çıkınca Gündoğdu soyadını aldıklarını, "nendense bıraktıklarını",⁹ sonra Demirel olduklarını hatırlıyor. Demirel soyadı, demirci ustası olan büyük dede Yahya'ya nispet muhtemelen. Kahrama-

4 Arzık, 1985: 28.

5 Sevan Nişanyan, 19. yüzyıl başlarına dek Hristiyanlık veya Gâvurköy adının kullanıldığına dair doğrulanmaya muhtaç bir rivayetten bahsederken, "en az 15. yy'dan beri ezici çoğunlukla İslâm nüfusu bulunan Isparta ilinde 'İslâmköy' şeklinde bir köy adı doğal sayılamaz" notunu düşüyor. <https://nisanyanmap.com/?yer=38501&haritasi=islamk%C3%B6y> (erişim 1 Ocak 2022).

6 Gazeteci Ahmet Kahraman, Ölçen'in Demirel'le ilgili iddiasını "dedeleri Arnavutluk'tan gelmeyi" diye aktarır. Kahraman, 1998: 14.

7 Demirel, 2015. Voyvoda, Slav dillerinde ülkenin üst yöneticisi veya komutanı anlamına gelir; Osmanlı idaresinde Erdel, Eflak ve Boğdan bölgelerinde geçerli olmuş bir unvan. Beri yandan 16. yüzyıldan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi tahsildarları için kullanılan bir terim olduğu da biliniyor.

8 Turgut, 1992: 31; Turgut, 1987: 13; Cılızoğlu, 1988: 111.

9 Oral, 1973: 91.

“Büyük adam” olduğunda, anne babasıyla.

nımız, adımı dedesi Hafız Süleyman’dan, ikinci adı Sami’yi ise büyük ihtimalle zamanın Ispartalı ricalinden Böcüzade Süleyman Sami Bey’den almış.¹⁰ 1934’ten ortaokula kadar resmî adı Süleyman Sami Gündoğdu.

Annesi Hacı Umman (Ümmühan) Hanım’ı mütevekkil, mütedeyyin, çalışkan, yorulmak bilmeyen bir kişi olarak tasvir eder Süleyman Demirel.¹¹ “Önüne kattığı işi bitirmeden bırakmazdı. Hiç tükendiğini görmedim,” der. Kuşkusuz kendisinin de vârisi olduğunu ima ettiği bu sebatkârlığı, babasında da görmüştür: “Hiçbir müşkülât karşısında sendelediğini görmedim.”

Cihan harbi şartlarında 8 yıl askerlik yapan babası, bu hizmetinden Yahya Çavuş lakabını kazanmış. Daimi muhtar olması, çevresi, nüfuzu, hatırı olduğunu tescilliyor. Süleyman Demirel babasının portresini, yetişirken öyle bir işlev gördü mü bilinmez, ama bir rol modeli olarak çizer: “Her şeyi ciddiye alırdı. Korkunç bir hafızaya ve öğrenme merakına sahipti. Gördüğünü unutmaz, duyduğunu hatırından çıkarmazdı... Hoşgörülü idi. (...) Her işinde sağlamcı idi. Her meselede bütün ihtimalleri düşünür, en kötüsüne göre tedbir alırdı.” Bunlar, kendi siyasi mizacımın da harcımlı oluşturan vasıflar...

10 Turgut, 1992, s. 31; Arslan, 2019: 20.

11 Arzık, 1985: 30. Demirel’in ailesiyle ilgili en etraflı anlatımları bu kitabın 21-32. sayfaları arasındadır. Aşağıdaki aktarımlar da buradan.

Baba portresi, bir arıklı erkân-ı harp eskiziyle tamamlanır: “Çok şey bilirdi. Bunları kendi başına ve ayak üstünde öğrenmiştir... Osmanlı tarihini iyi bilirdi. Dünya ahvalini de iyi takip ederdi.” Kendisi, bunun mekteplisi olacak. Yahya Çavuş'u, mahallin doğal seçkinleri arasında bir yere koyar: “Babam köyünde, muhitinde çok itibarlı idi... Babam nereye otursa etrafına ahalili birikirdi... Çünkü, sözü dinlenirdi. Sohbeti aranırdı.” Süleyman Demirel, bu mevkiin de ‘üst modelini’, ‘kurumsalını’ isteyecek.

Art arda gelen savaşlarla bitap düşmüş, ziraatla geçinen yoksul bir ırice köyde, zamanın ve mahallin kıt imkânları ölçüsünde güçlü, ağırlıklı, hayatta kalma azmi ve kabiliyeti yüksek bir aile imgesi beliriyor havsalamızda. Süleyman Demirel anne baba dışındakilerden fazla bahsetmez, –belki de modernist bir tavırla yapar bunu–, ama tabii, geniş aile... Demirel'in orta sınıf idiline –ve protestan etiğine!– uygun tarifi şöyle: “Biz mesut bir Anadolu ailesi idik. Hayatı ciddiye almış, hayat mücadelesini hiçbir zaman şikâyet konusu yapmamış... hakka, hukuka riayetkâr, toplumdanda rahatsız olmamış, toplumu rahatsız etmemiş bir aile idik.”

Köylülük felsefesi

Alevi durumunun sosyo-ekonomik yanını özetleyişi, şöyle: “Seneden seneye hiçbir şey aktaramayan, ihtiyarlık ve hastalık için, hemen hiç tasarruf imkânı olmayan bir köylü ailesi idik.” – “Bütün köylüler böyle idi,” diye de ekler. Kumaş bile, “önemli bir hadise”dir. Yoksulluğun tarifini, esasen elektriksizlik üzerinden yapar: “Köyden Isparta'nın ışıklarını seyrederdik. Orada elektrik vardı, bizde yoktu. O ışıkları şehre ait bilirdik.” Uzun uzun başka şeyler konuştuktan sonra, dönüp dönüp tekrarlar bunu: “Karanlıkla beraber hayat sönerdi.” “Elektrik, şehirde yanardı.” – ve mahrumiyetin *ethos*'unu veciz bir ifadeyle tanımlar: “Bizim de olsa...’ diyemeyeceğimiz kadar, bize yabancı idi.”¹²

Trenin 25 kilometre mesafedeki Isparta'ya varışını, yine “çok büyük olay” diye hatırlar. Beş paraları raylara dizmece oynuyorlardır: “Üzerinden geçen trenin sıcaklığı metale sinerdi. Soğuyuncaya kadar ellerimizde hoplatırdık.” Köyden Isparta'ya eşek sırtında veya yaylı arabayla anca 4,5 saatte gidilebiliyordu: “Uzuun, kısa bir yol.”¹³ Çok daha ileriki yıllarda, o dönemde ülkenin iktisaden bütünleşmiş olmaktan uzak halinin yine veciz bir özetini yapacak: “Anadolu, kendi içine kapalı birçok Türkiye'den ibaretti.”¹⁴

Köye ilk radyo 1936'da, dayısı (müstakbel eşi Nazmiye'nin babası) tara-

12 Arzık, 1985: 23, 33, 41.

13 Arzık, 1985: 26.

14 D-2005a: 21.

findan alınıp köy odasına konmuştur, Süleyman Demirel'in hafızasına göre. Kardeşi Şevket ise "asrın harikası olan akülü radyo"nun 1939'da imece usulü toplanan 240 lirayla alındığını hatırlar.¹⁵

Köydeki çocukluğuyla ilgili temel kaynağı oluşturan, Nimet Arzık'ın kaydettiği uzun anlatısında Demirel, bu mahrumiyet ve gerilik halini, bir yandan "organize olmamak"la da açıklar ama esas sebebi devletin zaafında görür: "Devlet uzaktaydı..."¹⁶ 1995'te bir konuşmasında, devlet kapasitesi zayıflığını daha vurgulu söyleyecek: "İnsanlar, devleti ancak vergi verirken, asker verirken bilirlerdi. Devlet onlara bir şey veren bir devlet değildi, alan bir devletti. (...) Devlet, hizmet devleti değildi." 1969'da bir röportajda –galiba sadece orada–, babasının 42 liralık yol vergisini ödemek için iki ay taş kırdığına değinmiş.¹⁷ Peşinden, devletin popüler milliyetçi zihin dünyasındaki anlamının ikrarını verir: "Devlet, daha çok onur şemsiyesiydi; onuruydu, gururuydu, her şeyiydi; ama, devlet bu idi."¹⁸

1930'ların mahrumiyetini uzun anlattığı yerde –1980'lerin ortaları–, teslimiyetçi-kaderciliğe karşı siyasi irade görevi de çıkartmayı ihmal etmez Demirel: "Bu sabır değildi. Sabır, vakti saati bilmektir. Tevekkülde teslimiyet değil rıza vardır. Bu, kaderi yanlış bilmektir. Vatandaşımız tarafından kaderinin yanlış bilinmesi, önemli olan budur. Bu kader senin değildir arkadaş, diye anlatmaktır asıl görev." İnşa ettiği siyasi söylemin subasmanı, işte burası.

"Ekeriz, aylarca bekleriz..."

Müstakbel kayınbiraderi Ali Şener, birlikte western filmleri izlerlerken, Demirel'in daha çok filmdeki doğa güzelliklerine takıldığını hatırlar.¹⁹ Sadece doğa değil... Köyü anlatışında, romantik, –bazen de lirik– bir esinti görürüz Demirel'de. Romantizmi bir de mühendislik bahsinde göreceğiz. Onun "duygularını dışa vurumama eğitimi ile büyümüş" olduğunu düşünen Nimet Arzık, sadece çocukluk yıllarını anlatırken, "gerektiği gibi" konuşan bu "biçimci" kıskaçtan sıyrıldığını gözlemiştir; köy yaşantısını hatırlarken "içten, sıcak, duygulu... kendini kendine bırakarak... çok sıcak" konuşur.²⁰

Kardeşi Şevket Demirel, abisinin köy romanı dokunaklılığı taşıyan pastoral anlatısında, bir "köy felsefesi" görür.²¹ Süleyman Abi'si, köylü varoluşunu, sabırla sınıyan ve sabrı bileyen bir döngüsellik içinde resmeder: "Biz

15 Demirel, 2015: 94.

16 Arzık, 1985: 37.

17 Konuksever, 1969: 72.

18 D-2005b: 56.

19 Koçak, 1991: 190.

20 Arzık, 1985: 7, 17, 71.

21 Demirel, 2015: 35.